

1. Suomen historian tapahtumia 1495-1809

2. Linnaleirirasitus

3. Nuijasota 1596-1597

4. Isoviha 1713-1721.

5. Maatilojen ryöstöt

6. Ruotsin metsäsuomalaiset.

=====

Ruotsin vallan aikaa, joka oli suoranaista julmaa terroria suomalaisia kohtaan ruotsalaisten vallanpitäjien taholta. Ruotsin historia on ollut hirvittävän verinen. Pahimpina aikoina siellä on ollut kolmekin eri sotaa käynnissä, ja aina siellä on ollut suomalainen talonpoika puolustamassa Ruotsinmaan etuja.

Ruotsin armeija on aina taistellut kunniakkaasti viimeiseen suomalaiseen, kunnes 1808-1809 sodan jälkeen joutui kokonaan luopumaan Suomesta.

Ruotsi tapatti sodissaan suomalaiset liki sukupuuttoon, esti kaupankäynnin ja kaiken kehityksen. Suomesta kerättiin verot, muuten koko maa jätettiin hunningolle. Kustaa Vaasa tyhjensi meidän maasta kaiken arvotavaran kirkoista, kartanoista ja maaseudulta.

600 vuotta ryöstöä ja raiskausta, kaikki sinä aikana vaaditut sotilaat, hevoset, verot, suoraviennin estäminen. Venäjän koston kustannukset. Alkuperäisiltä asukkailta **otetut maat ja kalavedet....**

1. Suomen historian tapahtumia 1495-1809.

1523. Tanskalaiset karkotetaan Suomesta. Kustaa Vaasa kruunataan kuninkaaksi.

1526-1530. Kustaa Vaasa kielsi suomalaisia useaan otteeseen käymästä kauppaa Tallinnan, Riian ja Danzigin kanssa Tukholman asemesta. Kaupankäynti maaseudulla oli kielletty. Kruunu pyrki keskittämään käsityön ja kaupan kaupunkeihin, koska se voi silloin valvoa ja verottaa näitä elinkeinoja helpommin.

1527. Kustaa Vaasa 1496-1560, kuninkaana 1523-1560. Kustaa Vaasan aikana Ruotsin kuninkuus muuttui perinnölliseksi ja kun Kustaa Vaasa kuoli vuonna 1560 tuli hänen pojastaan Eerik XIV:stä kuningas ilman vastarintaa. Juhana sai Suomen herttuakunnan hallintaansa.

1527 Uskonpuhdistus pantiin toimeen. Kirkon keräämät verot ja irtaimistot mm. kirkonkelloja, sekä myöhemmin vuosina myös ehtoollisastiat ja messukasukat otettiin Ruotsin kruunulle. Uskonpuhdistuksen yhteydessä kirkon taloudellista asemaa heikennettiin ja kuninkaan valta vahvistui.

1528. Kustaa Vaasa hävitytti Kuusiston piispanlinnan lukemattomine vanhoine suomalaisasiakirjoiheen. Hän myös korotti pirkkalaisten lapinkäynnistä maksaman veron kaksinkertaiseksi.

1542. Kustaa Vaasa julisti kaikki asumattomat erämaat ”Jumalan, kuninkaan ja kruunun omaisuudeksi”

1555-1557. Sota Venäjää vastaan.

1570-1595. Pitkä viha, sota Venäjää vastaan...

1592. Rautalammin asukkaat tarttuivat aseisiin paikkakunnalle majoitettuja uplantilaisia ratsumiehiä (huoveja) vastaan näiden harjoittaman mielivallan takia. Kapina kukistettiin ja johtomiehet mestattiin.

1596-1597. Nuijasota oli suomalaisten talonpoikien kapina aatelista ja sotaväkeä vastaan. Se päättyi verisesti armeijan kukistaessa heikosti varustetut talonpojat.

1600. Suomenkielisellä käskykirjeellä määrättiin, että joka viidennen miehen tuli olla valmis vaadittaessa sotapalvelukseen.

1601 Kaarle IX lähti vuonna 1601 joukkoineen Viroon ja Liivinmaalle . Ruotsi menetti taistelussa 9 500 miestä (joista suurin osa oli Suomesta) ja puolalaiset muutama sata miestä.

1611-1632. Kustaa II Aadolf kuninkaana.

1618-1648. Euroopassa alkoi kolmikymmenvuotisen sodan nimellä tunnettu suursota .

1630 Ruotsi lähti mukaan suursotaan.(Kustaa II Aadolf). Historiantutkimus on korostanut, että Ruotsin osallistumisella 30-vuotiseen sotaan oli vahvasti hyökkäävä luonne: kuningas pyrki nostamaan valtakuntansa Itämeren valtiaaksi. Ratkaiseva taistelu käytiin v. **1632**, jossa Ruotsin kuningas Kustaa Aadolf kaatui. Kaikkiaan 30-vuotisessa sadassa kuoli 50-60 000 suomalaista ja tuhansia suomenhevosiä.

1648 perustettiin **Tukholman tervakomppania**. Tervasta tuli Suomen tärkein vientituote 1600-luvulla. Koko valtakunnan tuottamasta tervasta 5/6 poltettiin Suomessa. Suurimman hyödyn tervan viennistä korjasi kuitenkin v.1648 perustettu Tukholman tervakomppania, jolle annettiin tervakaupan monopoli.

1656-1658. Sota Venäjää vastaan.

1695-1697. Suuri nälänhätä, kolmasosa suomalaisista menehtyy. He joutuivat turvautumaan myös hätäravintoon (pettuleipä, nokkos- ja olkijauho, jäkälä, puiden kuori, kasvien juuret ja silmut. Tämä oli **suurin nälkäkatastrofi**, mikä koskaan on kohdannut yksittäistä kansaa Euroopassa. Nälkävuosien aikana nälkään ja erilaisiin sairauksiin kuoli 138 000 suomalaista. Sen vuoksi tätä ankaraa aikaa sanotaan suuriksi **kuolonvuosiksi**.

Ruotsista ei lähetetä viljaa nälkäänäkeville ainakaan ilmaiseksi.

1708-1711. Ruotsalainen professori I. Nesselius ehdottaa suomalaisten hävittämistä ja sulauttamista ruotsalaisiin kaikkialla paitsi Lapissa. Nesseliuksen kammottavaa ja kylmäveristä joukkotuhontaehdotusta säätyedustajat eivät hyväksy

1700-1721 Suuri pohjan sota. Ruotsin hyökkäys kohti Moskovaa v. 1708. Venäläiset käyttivät poltetun maan taktiikkaa. Poikkeuksellisen kova talvi verotti raskaasti Ruotsin armeijaa, n. 7000 paleltui etelä-venäjällä vuodenvaihteessa 1708-1709. Suurin osa heistä oli suomalaisia. Pultavan taistelu päättyi ruotsalaisten tappioon v. 1709

1709 Kuningas Kaarle XII siirtyi moneksi vuodeksi Turkkiin ja yritti taivuttaa maan hallitsijan sotaan Venäjää vastaan.

1715. Kaarle XII palasi Turkista Ruotsiin

1716-1718. Sotaretki Norjaan. Samaan aikaan Suomessa raivosi isoviha. Suomalaisissa herätti katkeruutta, ettei kuningas ryhtynytkään Suomen välittömäksi vapauttamiseksi, vaan suuntasi huomionsa länteen, lähti valloittamaan Norjaa. Tuhannet suomalaiset joutuivat mukaan sotaretkelle. Kuningas kaatui sotaretkellä Norjassa v. 1718.

1714-1721. Isoviha. Suomi venäläisten miehittämänä . Kansan kärsimykset sanoinkuvaamattomat. **Miksi venäläiset vihasivat suomalaisia niin paljon, että halusivat tuhota tämän kansan?** Isoviha oli kosto Ruotsin kuninkaiden vuosisatoja jatkuneista sodista. Maksumiehiksi joutui tämä kansa, suomalaiset---olimmehan tuolloin osa Ruotsin valtakuntaa----ja suomalaiset pakotettiin ruotsin sotiin, siksi kosto kohdistui suomalaisiin

1741- 1743 PIKKUVIHA Suomi joutui jälleen venäläisten miehittämäksi. Miehitysaikaa kutsutaan pikkuvihaksi. Venäläiset joukot toimivat varsin kurinalaisesti, väkivaltaisuuksia esiintyi lähinnä Itä-Suomessa. Pahinta oli miehitysjoukkojen majoitus-, muonitus- ja kyyditysrasitus.

1788-1790. Sota Venäjää vastaan. Suomalaiset upseerit muodostavat rauhan aikaansaamiseksi itsenäisyysliiton Anjalan liiton.

1808-1809 Suomen sota. 17.09.1809 Haminan rauha. Ruotsi menettää Suomen.

=====

2. LINNALEIRIRASITUS Alun perin linnaleirirasitus säädettiin aatelisten, linnojen ja linnoitusten rasitteiksi. Suomessa suomenruotsalainen Klaus Fleming muutti linnaleirirasitusta siten, että talonpojat pakotettiin maksamaan sotilaiden palkat, huolehtimaan sotilaiden muonituksesta, kyydityksestä ja majoituksesta. Se oli ylimääräinen rasitus varsinaisten verojen lisäksi.

Suomessa oli muodostunut sellainen tapa huovien palkan suorituksessa, että nämä itse kiersivät talonpoikien luona kantamassa ylläpitonsa. Siten jäi rahvas riippuvaksi huovien mielivallasta. *"Meillä ei ole koti- eikä talorauhaa"* valittivat he*vaan kohdellaan meitä surkeasti lyönneillä ja iskuilla, niin että toiset makaavat kuoliaiksi lyötyinä teillä, toiset ovat omassa kodissaan tulleet niin piestyiksi, niin ettei heistä milloinkaan tule enää kunnon miehiä..... meidän suurin surkeutemme aiheuttajina ovat knaapit, voudit, voudinkirjurit, nimismiehet, verokuntamiehet.....kyyditseminen pitkiä matkoja heitä.....*

Ei riittänyt, että nuoret raavaat sotilaat söivät ja joivat köyhät talonpojat usein vararikkoon, vaan siinä olivat vaimot ja tyttäret usein vapaata riistaa. Voi vain kuvitella, minkälaisessa perhehelvetissä talonpojat elivät. Tuhannet piikatytöt tulivat raskaaksi kartanonherrojen ja –poikien toimesta, olivathan nämä kartanonherrojen ja kartanon poikien omaisuutta. Kaikki tytöt eivät kestäneet, vaan hukuttautuivat. Tämä oli tuolloin ainoa tapa päästä hengestään.

Linnaleirirasitus 25-vuotisen sodan aikana oli muodostunut talonpojille erityisen raskaaksi. Talonpoikien oli erityisen vaikea hyväksyä linnaleirin jatkumista vielä 25-vuotisen sodan päättymisen jälkeenkin v. 1595.

Suomen kansa valitti katkerasti Flemingin ankaruutta ja hänen huoviensa väkivaltaista esiintymistä. Erikoisen suureksi tuli tyytymättömyys Pohjanmaalla, missä kansa vanhastaan oli ollut vapautettu huovien majoituksesta. Kun nyt Fleming sijoitti ratsumiestensä linnaleirin tännekin, oli mitta täysi. googleta: linnaleirirasitus

3. NUIJASOTA 1596-1597. Nuijasotana tunnettua kapinaliikettä 1500-luvun lopussa edelsivät pitkät, Ruotsin Venäjän kanssa käymät sodat. Kauttakulkualueena Suomi joutui hoitamaan verorasituksen lisäksi myös joukkojen kuljetuksia ja huovien, eli sotilaiden majoituksen, linnaleirit.

Nuijasota oli suomalaisten talonpoikien kapina aatelistoa ja sotaväkeä vastaan 1596–1597. Se päättyi verisesti armeijan kukistaessa heikosti varustetut talonpojat.

Nuijasota oli todella sota, ei mikään vähäinen kahakka. Se vei hengen vähintään kolmelta tuhannelta kapinaan nousseelta talonpojalta. Sotilaita, kapinan kukistajia, meni vain muutamia kymmeniä. Kaiken lisäksi kuolonuhrit – kuten edellä esille tuotu tappiolukujen huikea epäsuhta osoittaa – koskettivat lähes yksinomaan sodan toista osapuolta: talonpoikia. Yhteenotot muodostuivat talonpojille äärimmäisen tappiollisiksi, osaksi suoranaiseksi verilöylyiksi.

Heti alussa ruotsinkieliset talonpojat pettivät toverinsa ja siirtyivät Flemingin puolelle. Nuijasota lienee ollut samalla osa ruotsalaisten Suomessa toteuttamia laajoja etnisiä puhdistuksia, joiden seurauksena suomalaiset katosivat rannikkoalueilta.

Kapinan seurauksena suomalaiset talonpojat köyhtyivät entisestään, kun sodassa taistelleille huoveille annettiin palkkioksi oikeus viedä alistetuista kylistä mitä nämä tahtoivat. Verot olivat edelleen kovat ja linnaleirit säilyivät ennallaan. googleta: nuijasota

Historiantutkimuksen keskeisiä selityksiä nuijasodan puhkeamiselle ovat olleet muun muassa ”sota-ajan ja ankarien katovuosien aiheuttamat rasitukset, sotaväsymyksen aiheuttama tyytymättömyyden purkautuminen, poliittinen kiihotus sekä lukumäärässä ja vauraudessa kasvaneen aatelin harjoittama talonpoikien riisto”.

4. ISOVIHA 1713-1721. Venäjä miehitti Suomen vuosiksi. Aikakaudesta käytetään nimitystä isoviha. Kansan kärsimykset sanoinkuvaamattomat. Isoviha oli ennen kokematon terrorin jakso ja koetteli ihmisiä monella tavalla.

v. 1709 Kaarle XII oli paennut moneksi vuodeksi Turkkiin ja palasi retkeltään Ruotsiin v. 1715.. Suomalaisissa herätti katkeruutta, ettei kuningas ryhtynytään Suomen välittömäksi vapauttamiseksi, vaan suuntasi huomionsa länteen, lähti valloittamaan Norjaa. Tuhannet suomalaiset joutuivat mukaan sotaretkelle. Kuningas kaatui sotaretkellä Norjassa v. 1718.

Miksi venäläiset vihasivat suomalaisia niin paljon, että halusivat tuhota tämän kansan? Talo talolta, kylä kylältä. 7 vuotta venäläiset kiduttivat, ryöstivät, tappoivat, polttivat.

Vastaus löytyy Pietari Suuren kirjeestä ylipäällikölleen Apraksinille: *"Suomi on Ruotsia elättävä äiti, ja sitä vastaan meidän on hyökättävä jos haluamme saada Ruotsin niskansa notkistamaan"*.

Isoviha oli kosto Ruotsin kuninkaiden vuosisatoja jatkuneista sodista. Maksumiehiksi joutui tämä kansa, suomalaiset---olimmehan tuolloin osa Ruotsin valtakuntaa----ja suomalaiset pakotettiin ruotsin sotiin, siksi kosto kohdistui suomalaisiin.

Aatelisto, virkamiehistö, papisto pakenee Ruotsiin ja jättää talonpojat oman onnensa nojaan. Suomi eli venäläisen sotilashallinnon alaisina. Arvioiden mukaan 3000-5000 henkeä surmattiin Suomessa miehitysterrorin vuosina.

*.....*venäläiset raivosivat hurjalla tyranniudella ympäri maata ja kiusasivat hirvittäväällä piinaamisella asukasraukoilta rahoja. Muudan talonpoika, Matti Kontto, sidottiin käsistään ja jaloistaan ja pantiin tankoon tulen päälle, jotta hän tunnustaisi, missä hänellä oli rahansaon myöskin eräs kappalainen pahoin piesty siksi, että hän kieltäytyi naittamasta tytärtänsä eräälle venäläiselle luutnantilleKarjalohjan kirkkoherran on täytynt seisoa koko jouluyö lumessa riisuttuna; jäikö hän henkiin on epätietoista**

..... lainausta Tiede-lehden jutusta isoviha voittaa kauheudessaan kaiken. Kirja: Kustaa Vilkuna: Paholaisen sota. googleta: isoviha

5. MAATILOJEN RYÖSTÖT

Lahjoituspolitiikan tuloksena n. 60% Suomen viljellystä pinta-alasta oli lahjoitettu aatelisille.

Suomenruotsalaisen yläluokan vauraus vaatii selityksen ja tässä se tulee. Ns. vanha raha revittiin suomalaisten talonpoikien selkänahasta erityisesti 1600-luvulla. Silloin syntyivät lahjoitusmaina suurtilat palkkioina erityisesti sodissa ansioituneille upseereille.

Ruotsin kuningas aatelo "reilusti" palvelleita ja näille jaettiin uusien nimien (nimen sai valita itse) lisäksi tila/kartano Suomesta. Suomi sai siis omat aateliset.

Nämä ns. aateliset saivat suomalaisia toimivia tiloja, jolloin se suomalainen isäntä joko karkotettiin, sai jäädä rengiksi, tai oli jo kuollut palvellessaan kuningasta.

Maat otettiin ahdinkoon joutuneilta talonpojilta, jotka sotien, katovuosien ja kulkutautien takia eivät olleet pystyneet maksamaan verojaan kruunulle. Jos feodaalilaitos kuritti etelänaapureitamme, vielä julmempana voi pitää "autioiksi" julistettujen maiden viemistä ne omin käsin kylmään korpeen raivanneilta ihmisiltä.

Aatelisilla oli verotusoikeus alueella oleviin talonpoikiin. Kartanonherrojen itsensä määräämät verot ja päivätyövelvoitteet olivat usein niin raskaita, etteivät talonpojat suoriutuneet veroista. Jos kolmen vuodet olivat maksamatta, talonpoika menetti tilansa rakennuksineen kartanonherralle.

Voudit, voudinkirjurit, nimismiehet, verokuntamiehet ja knaapit rikastuivat samaan aikaan kun talonpojat köyhtyivät. Rikastumisen lähde oli vääryydellä ja väkivallalla otetut verot ja muut suoritukset. Näitä vastaan eivät kuninkaalliset turvakirjeet mitään auttaneet, väkivalta jatkui. Talonpoikia kuppaaavat säätyläiset lahjoivat ystävänsä verokamarissa ja hovissa, jolloin talonpoikien valitukset kääntyivät valheiksi. Tutkintakomissiot lahjottiin niin, etteivät väärinkäytökset paljastuneet. Papit oli peloteltu. Hekään eivät puolustaneet talonpoikaa.

Arvioinnin ollessa niin epävarmaa, ettei verotuksen perusteita voida osoittaa, arviomiehet usein antavat lahjusten vaikuttaa päätökseensä. Talonpoika ei itse tiedä, mitä arvioluettelo on hänen kohdalleen kirjoitettu, jolloin hänen on vain maksettava. Useimmiten verotus arvioidaan niin, että tälle jää tuskin vuoden ylitse syömäviljaa.

Myös itse arviointi aiheutti talonpojille suuria kustannuksia, sillä hänen oli ruokittava ja kestittävä koko arviojoukko, mukaan lukien tilanhoitajan rengit ja hevoset. Tilanhoitajalla saattoi olla mukanaan vaimo ja lapset ja huonolla säällä viipyivät jopa kahdeksan päivää.

Aateliset palvelijoineen olivat veroista vapaat.

Tänään tuo vapaaherruus on sisäänommeltu säätiövarallisuuteen ja niiden tuottoihin.

===

Syksyllä 1686 jätti Inkerin Korpiselän kappalainen Mathias Moisander yhdessä talonpoika Hodar Hodarinpojan kanssa kuninkaalle 31-kohtaisen valituksen. Moisander kertoi myös Jaakkimanvaaran valittajien käräjillä saamasta tuomiosta. Moisanderin mukaan kahdeksaa valitukseen osallistunutta olisi piiskattu ja 30 syyttömälle oli kullekin annettu 120 kuparitalarin sakot. Käkisalmen läänistä ei ollut uskallettu tuoda valituksia maaherra Hindrich Piperin aikana sen jälkeen, kun Tohmajärven kapinan johtaja Tuomas Paakkunainen oli maaherran läsnä ollessa Tohmajärven kirkon lähetyvillä ensin mestattu ja sitten paloitettu kolmeen osaan.

Hyvin tavallista oli, että kapinanjohtaja sai kuolemantuomion, mutta harvoin se tuomio laitettiin käytäntöön. Rangaistus muutettiin raipaniskuihin, kujanjuoksuihin ja "vettä ja leipää".

Suomalaisten kapinoissa Ruotsin kruunua vastaan tapettiin hirveästi väkeä. Pienen kansan numerot eivät ole niin suuria, mutta kertaalleen tapettiin ainakin 10% väestöstä. Kannattaa pysähtyä miettimään mitä tämä luku tarkoittaa.

=====

Esim. pelkästään Turun ja Porin läänissä oli 1920-luvulla 174 ruotsinkielisten sukujen hallussa olevia kartanoita.

Kokonaisuutta ajatellen luettelo on vain pieni näyte suomenruotsalaisten vauraudesta, mutta antaa aavistuksen meille tuntemattomasta suomenruotsalaisten maailmasta ja siellä vallitsevasta ajattelutavasta.

Listasta puuttuvat kartanot ja omistajasukujen nimet mm. Uudeltamaalta, Etelä-Karjala/Kymijokilaaksosta, Etelä-Savosta, Lounais- ja Kanta-Hämeestä, Pirkanmaalta, Keski-Suomesta, Etelä- ja Keski-Pohjanmaalta.

Koko Suomessa noita talonpojilta ryöstettyjä tiloja voi hyvinkin olla jopa tuhansia.

Satutko tietämään, miten nuo tilat on päätyneet heille ? Luepa historiaa, nimenomaan suomenkielistä historiaa, sieltä löytyy tieto

lähde: Kimmo Katajala: Suomalainen kapina sekä Nälkäkapina

lukusuositus: sivut 220-320

6. RUOTSIN METSÄSUOMALAISET.

Ruotsin vuosien 1570-95 sota Venäjää vastaan rasitti pitkään Itäisiä rajaseutuja. Muuttohalukkuus olikin suuri 1600-luvun alkupuoliskolla, kun heille tarjottiin mahdollisuus muuttaa Keski -Ruotsiin, kaskiviljelijöiksi (metsäsuomalaisiksi)

1630-luvun puolivälissä Ruotsin viranomaiset ja kantaväestö muuttuivat vihamielisiksi metsäsuomalaisia kohtaan. Heiltä kiellettiin kaskeaminen, ensi kerran 1636, ja vaadittiin palautettaviksi Suomeen, häädettiin tiloiltaan ja heidän torppiaan revittiin tai poltettiin. Fryksdalin kihlakunnanoikeus määräsi 1646, että jokainen suomalainen, joka ei tahdo oppia ruotsia, käydä kirkossa, käräjillä ja kokouksissa ja kaikin tavoin olla esivallalle kuuliainen ja tottelevainen pappisviranomaisille sekä hurskas ja lempeä ruotsalaisille, samaten kuin maan ja valtakunnan muut asukkaat, sen koti on poltettava, talonkirja tehtävä mitättömäksi ja on hän jokaisen ruotsalaisen edessä henkipatto.

Samalla kaskeaminen kerta kaikkiaan kiellettiin. Määräyksiä kovennettiin tulevina vuosina, ja 1640 annettiin jo määräys polttaa suomalaisten riihet ja rakennukset ja jopa takavarikoida tai polttaa heidän viljansa.

Lapset eivät saaneet puhua koulussa suomea ja jos he puhuivat, oli siitä seurauksena rangaistus. Vanhemmat eivät enää puhuneet suomea lapsille, jotta nämä eivät joutuisi vaikeuksiin koulussa. Oman kulttuurin polkemisesta palkittiin. Suomalaisesta kulttuurista vieraannuttaminen muutti väistämättä ihmisiä. Metsäsuomalainen on vanha ilmaisu, joka on otettu uudelleen käyttöön viimeisen kymmenen vuoden aikana. Ei ole ihme, että monet eivät tunnista mitä ilmaisu pitää sisällään.

Asunnottomuus merkitsi irtolaisuutta ja sitä rangaistiin pakkotyöllä kaivoksissa. Ruotsalaiset eivät suoneet metsäsuomalaisille edes suomea osaavia pappeja, ja Kaarle XI määräsi 1683 karkotettavaksi Helsinglandista kaikki suomenkieliset, jotka eivät opetelleet ruotsia ja opettaneet sitä lapsilleen. Metsäsuomalaisilta kiellettiin nyt harjoittamasta sitä ammattia, jota varten heidät oli Ruotsiin aikanaan houkuteltu.

Tässä vaiheessa paljon metsäsuomalaisia pakkosiirrettiin myös Uuteen Ruotsiin, Nova Sveciaan, Ruotsin Kristina-kuningattaren aikana 1638 perustettuun Amerikan-siirtokuntaan. Jonkin verran emigraatiota tapahtui myös vapaaehtoisesti. [googleta: ruotsin metsäsuomalaiset](#)

lahde: nettikirja Itämaasta itsenäisyyteen.